

Tweede Kostverlorenkade

**Inventariserend veldonderzoek (IVO)
Amsterdam, 2006**

AAR (Amsterdamse Archeologische Rapporten) 2, 2006

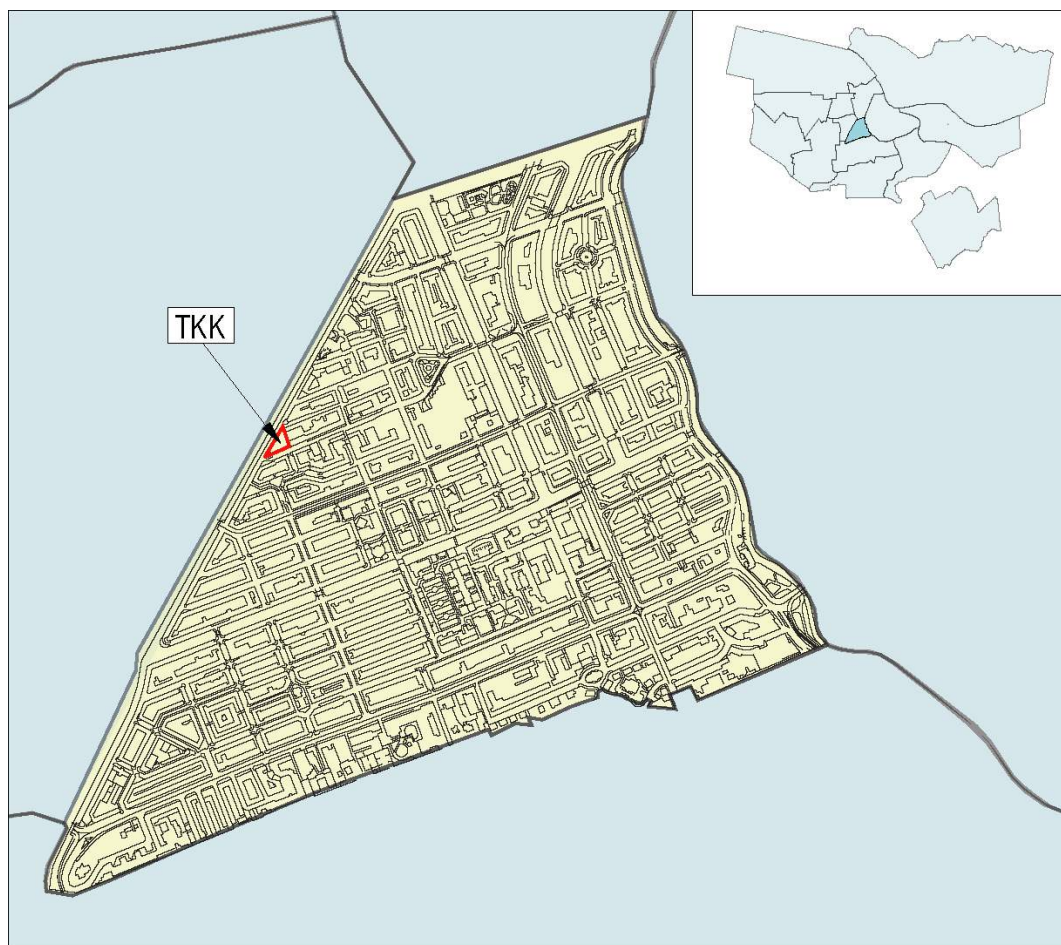
Jerzy Gawronski & Ranjith Jayasena

Inhoud

Basisgegevens	4
1 Inleiding	5
2 Achtergronden, vraagstelling en onderzoeksmethode	6
2.1 Achtergronden	6
2.2 Vraagstellingen en methodiek	8
3 Resultaten	9
3.1 Sporen, structuren en vondsten	9
4 Synthese en conclusie	15
Bijlage 1 Sporenlijst	19
Bijlage 2 Vondstenlijst	21

Basisgegevens

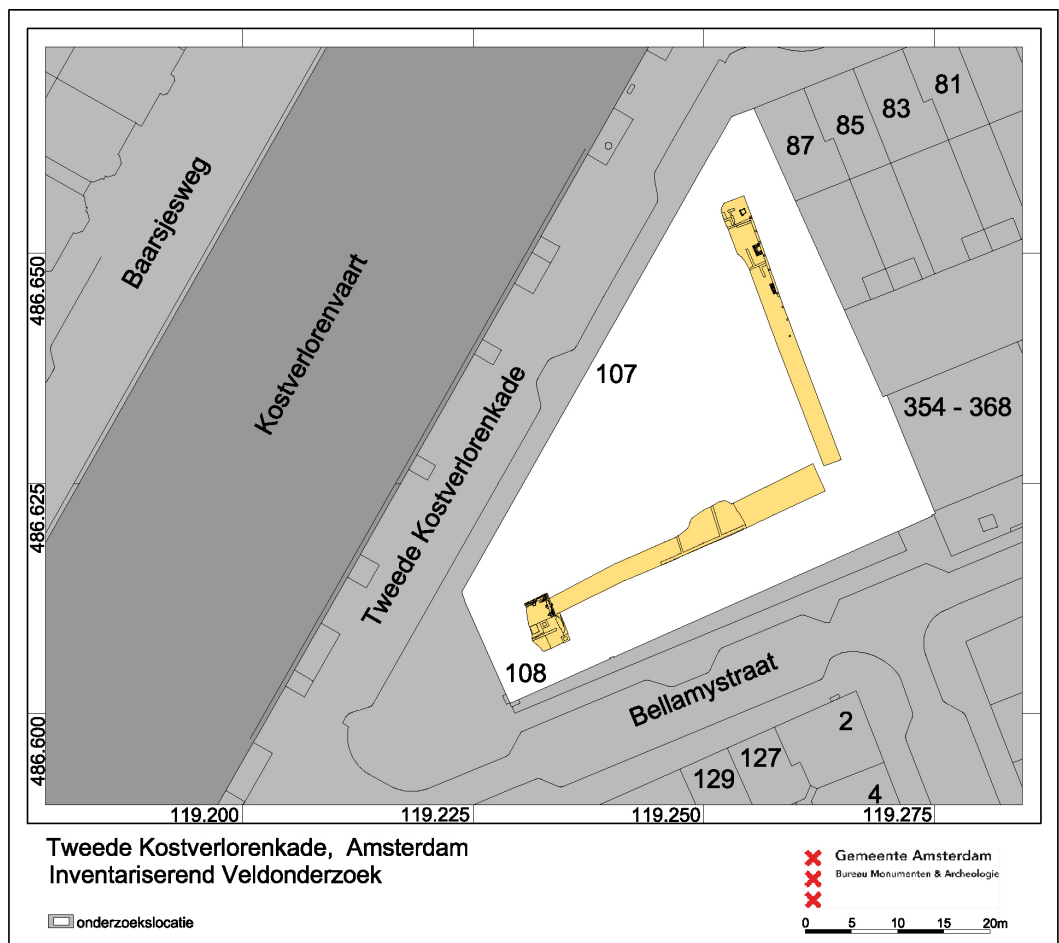
Toponiem	Tweede Kostverlorenkade
TOPO-code BMA	TKK
Adres	Tweede Kostverlorenkade 105-109
CIS-code	15145
Coördinaten	119.235 / 486.634
Opdrachtgever	Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Oud-West
Uitvoerder	Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten & Archeologie
Bevoegd gezag	Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten & Archeologie
Beheer en plaats documentatie	Gemeente Amsterdam, Bureau Monumenten & Archeologie

1 De locatie van het IVO Tweede Kostverlorenkade binnen het stadsdeel Oud-West

1 Inleiding

Op het terrein van de Tweede Kostverlorenkade 105-109 in stadsdeel Oud-West, aangeduid als Houtsma naar de voormalige keukeninrichtingsfirma die daar tot 2005 was gevestigd, zou in 2006 een nieuwbouwproject van start gaan. Voor het plangebied geldt een hoge archeologische waarde. Dit hangt samen met het feit dat de Kostverlorenkade in de late Middeleeuwen een belangrijke vaarroute was. Vanaf de 17^e eeuw werd de oever van de vaart in toenemende mate in gebruik genomen voor nijverheid en ambachtelijke productie. Vanwege de toekomstige bodemversturende werkzaamheden die de nieuwbouw mee zich mee zou brengen was een Inventariserend veldonderzoek (IVO) nodig om inzicht te krijgen in de aard, omvang en datering van eventuele archeologische waarden. Het IVO bestond uit een aantal proefsleuven en is in opdracht van het Stadsdeel Oud-West van 10 januari tot 13 januari 2006 uitgevoerd door de Afdeling Archeologie van het Bureau Monumenten & Archeologie (BMA).

2 De onderzoekslocatie aan de Tweede Kostverlorenkade 105-109, hoek Bellamystraat, stadsdeel Oud-West

2 Achtergronden, vraagstelling en onderzoeksmethode

2.1 Achtergronden

Het plangebied maakte in de late Middeleeuwen deel uit van de Stads- of Godshuispolder. Deze polder ontstond ten tijde van de 12^e-eeuwse ontginningen. Er werd toen een stelsel van langgerekte percelen (weren) aangelegd, die onderling werden gescheiden door sloten. De Kostverlorenwetering(vaart) was aan het begin van de 15^e eeuw de westelijke begrenzing van de polder. Deze gegraven waterloop gold tevens als grens tussen Amsterdam en Sloten, wat zichtbaar is in de percelering: aan de Slotense kant zijn de weren (noordwest-zuidoost) georiënteerd op de nederzetting, aan de stadskant (noordoost-zuidwest) op de Amstel.

In de 17^e eeuw werden in de Stadshuispolder moestuinen (warmoezerijen) aangelegd en verhuisden diverse stank en overlast veroorzakende industriële activiteiten van de stad naar dit buitengebied. Langs de Kostverlorenvaart vestigden zich tal van kleine scheepswerven, houtzaagmolens, lijmerijen en sterkwaterstokerijen. Aan de oever ter hoogte van het einde van het Tuinpad, de huidige Bellamystraat, stond vanaf de 17^e eeuw de lijmkokerij De Bril. Deze werd in 1782 omgebouwd tot een kleine scheepswerf en een leerlooierij. In de periode 1896-1929 lag hier de scheepswerf van Gouwerok. Na de ontmanteling hiervan is het terrein door diverse bedrijven gebruikt. Met de sloop van het complex van Houtsma Keukens in 2005 kwam een einde aan drie eeuwen bedrijvigheid op deze plek.

3 Gezicht op de Kostverlorenvaart met rechts de toegang tot de Bellamystraat, 1909. De scheepswerf van Gouwerok bevindt zich achter het tuinhek (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

2.2 Vraagstellingen en methodiek

Het inventariserend veldonderzoek had tot doel inzicht te krijgen in¹:

- de aard, omvang, datering en conservering van eventueel aanwezige archeologische sporen;
- het gebruik van het terrein vanaf de eerste ontginningen tot de 17^e-19^e-eeuwse ambachtelijke en (pre-) industriële activiteiten;
- de materiële neerslag van wonen en werken aan de Kostverlorenvaart.

De onderzoekslocatie bestreek in totaal een oppervlak van ca. 1600 m². Hiervan is ca 190 m² (12%) onderzocht door middel van twee proefsleuven:

- werkput 1 (35 x 3,20 m), gesitueerd parallel aan de Bellamystraat;
- werkput 2 (30 x 2,30 m), loodrecht op werkput 1.

In beide sleuven is één vlak aangelegd op gemiddeld 1,00 m ÷ NAP. De aanwezigheid van bewoningssporen aan de westzijde van werkput 1 vormde de aanleiding om dit deel te verbreden. Het IVO is uitgevoerd volgens de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 2.2. Van de vlakken zijn schaaltekeningen 1:20 gemaakt en sporen zijn verder digitale fotografisch gedocumenteerd.

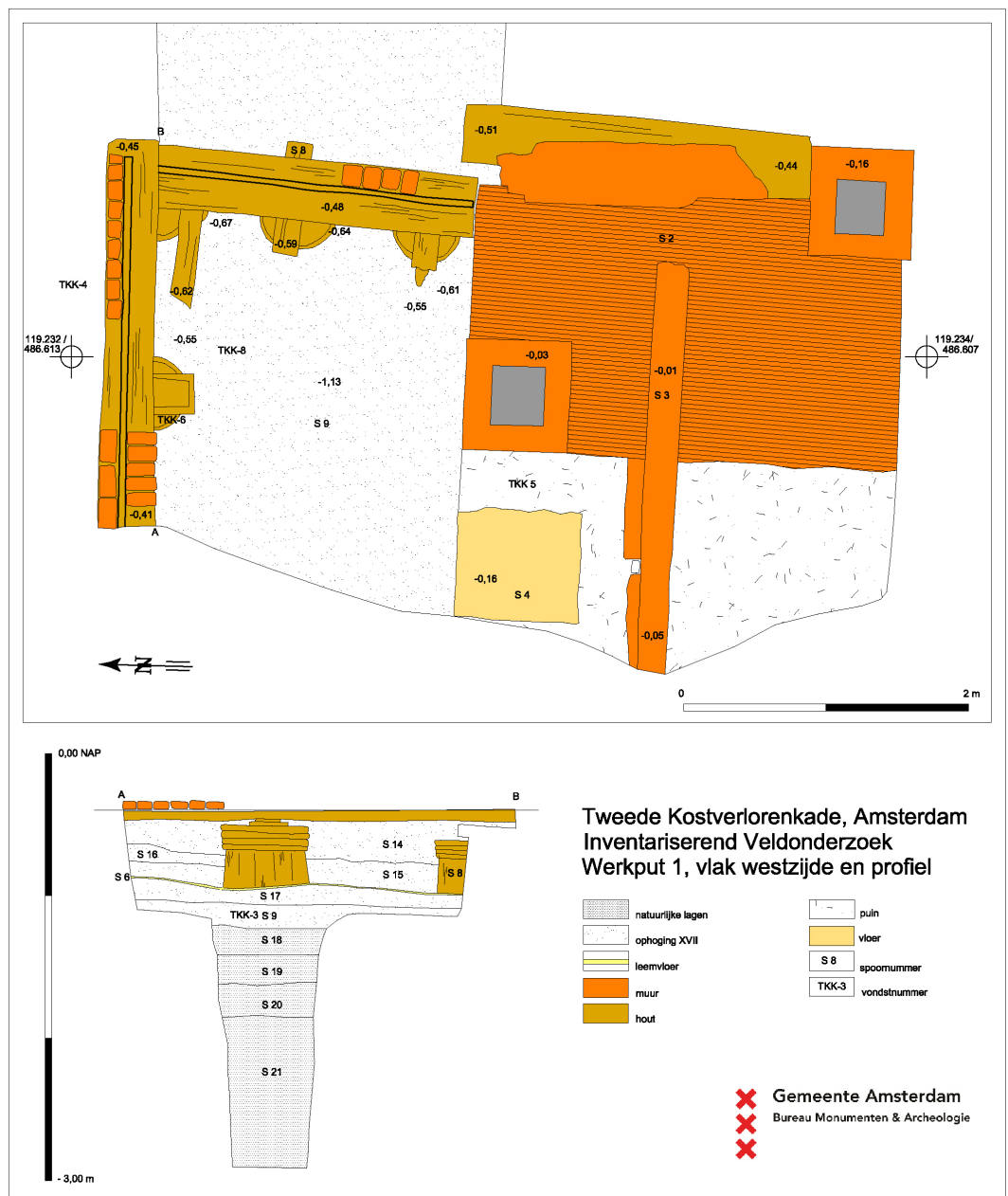
¹ Programma van Eisen, BMA oktober 2005.

3 Resultaten

3.1 Sporen, structuren en vondsten

Het inventariserend onderzoek heeft geresulteerd in een reeks bewoningssporen die chronologisch zijn in te delen in twee tijdvakken:

- Bebouwing langs de Kostverlorenvaart 1650–1850
- Ontwikkeling van de Bellamybuurt 1850–heden

Bewoning langs de Kostverlorenvaart 1650–1850

Tot halverwege de 17^e eeuw was sprake van een drassig terrein. De ondergrond bestond uit een natuurlijk veenpakket waarin verschillende fasen van veengroei (S 19, 20 en 21: gevolgd tot 3,00 m ÷ NAP) te herkennen waren met daarboven een door overstromingen afgezet kleipakket (S 18, zie profiel). De bovenzijde van de natuurlijke veen/klei-ondergrond bevond zich op 1,20 m ÷ NAP, maar waarschijnlijk lag het historische maaiveld oorspronkelijk hoger en heeft er bodemdaling door inklinking (van het veen) plaatsgevonden. De natuurlijke bodem is in de tweede helft van de 17^e eeuw opgehoogd met lagen van veen en klei om het terrein droog en bouwrijp te maken. Vondsten uit de onderste ophoging S 9 (onder meer majolica, faience, Westerwald steengoed en rookpijpen) dateren uit de periode 1640-1660. Daarboven lag een kleiige ophoging (S 17) afgedekt met een lemen looppniveau (S 6).

De oudste bebouwingssporen bestonden uit een bestrating van ijsselsteentjes (S 4). Deze straat werd doorsneden door de insteek van een 18^e-eeuwse waterkelder (S 2). Deze wateropvangput bestond uit een rechthoekige bak (3 x ca. 2,30 m) met een in de lengterichting geplaatst tongewelf (totale hoogte 2,35 m). De ruimte was in de breedte in twee compartimenten verdeeld, met elk een vierkante tapmonding (0,70 x 0,70 m, opening 0,40 x 0,40 m). De zuidoostelijke monding was afgedekt met een plaat van Olander natuursteen.

6 Waterkelder S 2, gezien richting noorden. Op de tapmonding rechtsonder is de afdekplaat van Olander natuursteen te zien

De waterkelder lag ten zuiden van een rechthoekig bouwwerk waarvan de funderingen van de oost en de noord muur in kaart gebracht konden worden. De oostmuur (2,60 m lang) lag in het verlengde van de oostzijde van de waterkelder en sloot haaks aan op de noordmuur (2,70 m lang). Het westelijke uiteinde van de noordmuur ontbrak vanwege een diepe bodemverstoring op dit deel van het terrein. De fundering bestond uit een langshout (een plank) met daarop enkele lagen rode baksteen (formaat 23 x 11 x 3,5 cm). In het

midden van het langshout was een schuifhout (een lat) bevestigd waarmee werd voorkomen dat de onderste laag bakstenen zou wegglijden. Het gebruik van het schuifhout en de bakstenen duiden op een aanleg in de tweede helft van de 18^e eeuw. Zeer bijzonder voor Amsterdamse begrippen was de funderingstechniek van het langshout. Onder de kespen (haakse dwarsbalken onder het langshout) waren niet de gebruikelijke heipalen aangebracht maar omgekeerd ingegraven houten tonnen. Het ging hierbij niet om complete tonnen, maar om exemplaren waarvan de bovenste helft afgezaagd was. De duigen werden slechts aan de bovenzijde (tegen de bodem) bijeen gehouden door hoepen.² De tonnen waren ingegraven in een insteek, waarbij ze op het eind 17^e-eeuwse verharde lemen loopvlak (S 6) waren geplaatst. Deze funderingstechniek genereert slechts een beperkt draagvermogen. Het gaat hier dan ook niet om een stenen gebouw, maar om een houten constructie waarvan alleen de onderrand van baksteen was. Een dergelijke fundering is in Amsterdam nog niet eerder aangetroffen. Deze oplossing doet sterk denken aan de bouwmethodes op het platteland buiten de stad, zoals in Waterland. Daar worden houten schuren of werkplaatsen gefundeerd op houten planken die zo op de ondergrond (op staal) worden geplaatst of licht waren ingegraven (op kleeft). Nadere archeologische aanwijzingen van het gebruik van het houten gebouw of de ambachtelijke relatie ervan met de aan het water gelegen scheepswerf, zijn niet gevonden.

7 Overzicht van waterkelder en gebouw richting Kostverlorenkade

² De hoogte van de tonnen was gemiddeld 35 cm, de doorsnede bedroeg ongeveer 50 cm. De tonnen waren ca 40 cm van elkaar ingegraven.

8 Werkput 1, overzicht van het gebouw op tonnen, richting noorden

9 Westerstraat 220-230. Een gangbare Amsterdamse fundering. Het muurwerk rust hier op langshout, met daaronder kespen en palen

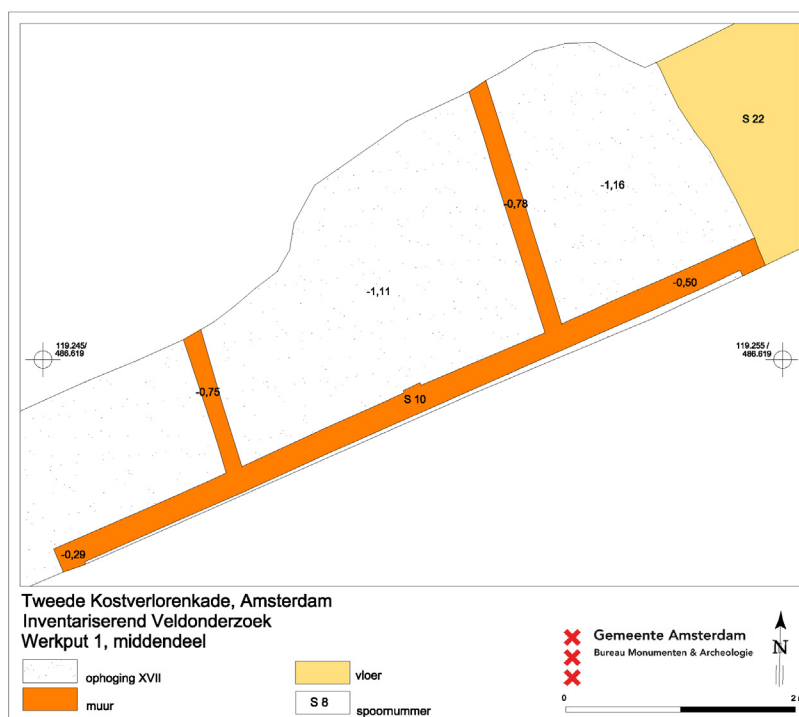
10 De fundering van omgekeerde tonnen met de daarop liggende kespen en het langshout

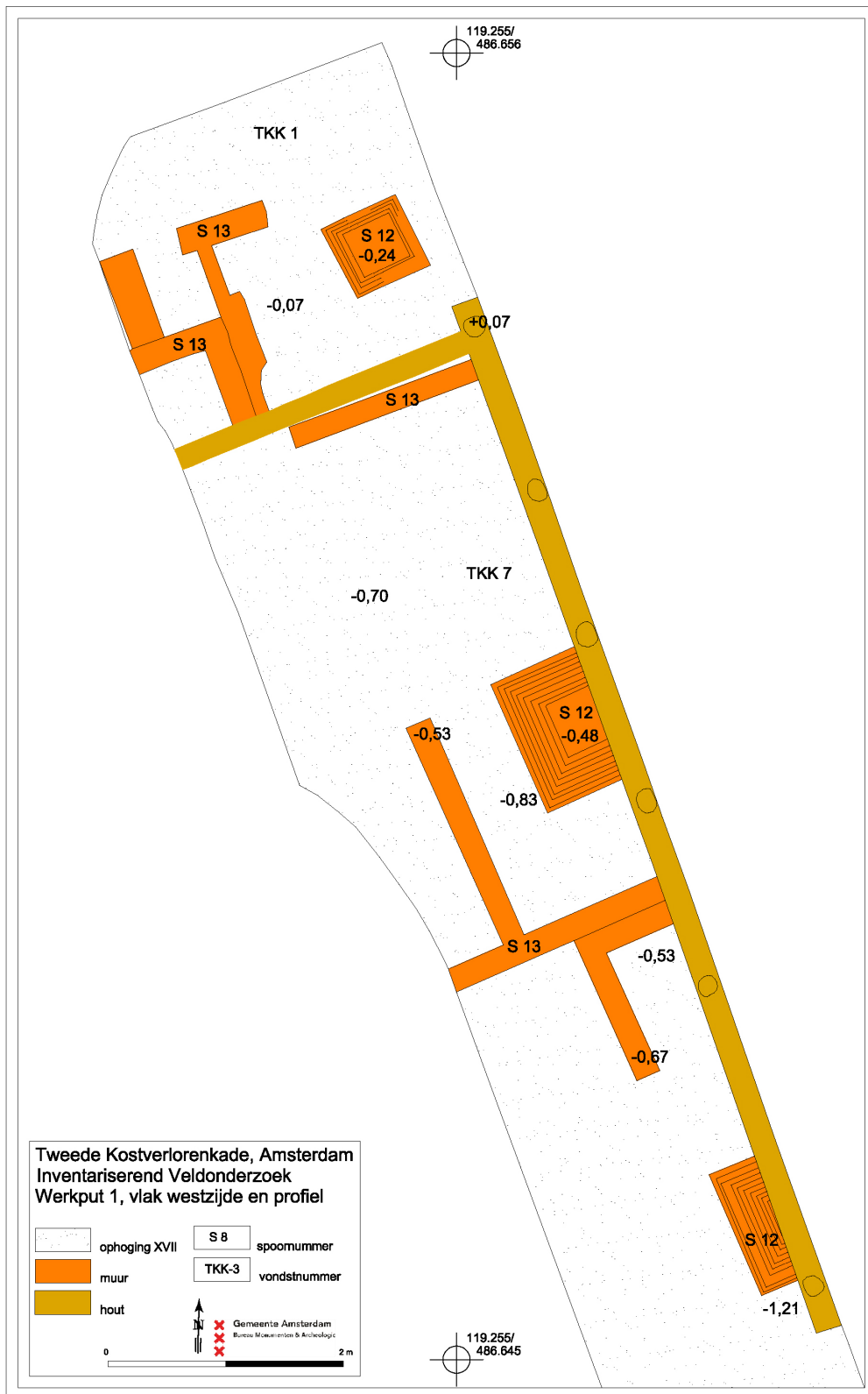

De periode 1850–heden

Vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw kwam de stedelijke ontwikkeling van het gebied, dat destijds deel uitmaakte van de gemeente Nieuwer Amstel, op gang. In die periode is het terrein langs de Bellamystraat volgebouwd. Van deze bouwphase zijn fragmentarische muurresten aangetroffen. De ondergrond bleek op veel plaatsen zo te zijn verstoord dat het moeilijk was om inzicht te krijgen in de omvang en de samenstelling van de structuren. Historisch kaartmateriaal bood hier uitkomst. Met aanvullende cartografische gegevens, de kaart van Amsterdam van de Dienst der Publieke Werken uit circa 1900, werd duidelijk dat in het middendeel van werkput 1 zich muren bevonden van de achtergevel en zijgevels van een aanbouw van de panden Bellamystraat 126-128. De grote verstoringen in werkput 2 zijn waarschijnlijk toe te schrijven aan het gebouw van de hulpschool op Bellamystraat 122. Van dit schoolgebouw resteerden aan de noordzijde de funderingen (S 13), evenals een niet goed te duiden gebouw dat gefundeerd was op zware poeren (S 12).

11 Muren van de achtergevel van Bellamystraat 126-128 (S 10) en een aanbouw

12 Sporen van het pand Bellamystraat 122

4 Synthese en conclusie

Waardering

Het IVO heeft geresulteerd in sporen van bebouwing uit het midden van de 17^e eeuw tot de late 19^e eeuw. De onderzoeksresultaten vormen de basis voor de onderstaande waardestelling voor de vindplaats, conform de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA, versie 2.2).

TKK		
Waarden	Criteria	Scores
Beleving	Schoonheid	n.v.t.
	Herinneringswaarde	n.v.t.
Fysieke kwaliteit	Gaafheid	1 (laag)
	Conservering	1 (laag)
Inhoudelijke kwaliteit	Zeldzaamheid	2 (midden)
	Informatiewaarde	2 (midden)
	Ensemblewaarde	1 (laag)
	Representativiteit	1 (laag)

De fysieke kwaliteit van de vindplaats valt uiteen in de aspecten gaafheid en conservering. De aangetroffen sporen kunnen geen bijzondere gaafheid toegeschreven worden. De minst verstoorte zone bevond zich aan de westzijde van werkput 1, maar ook hier was het muurwerk veelal tot op het niveau van het langshout gesloopt (waarderingsscore 1). Van een goede conservering van sporen en vondsten was evenmin sprake (1).

13 Gezicht op de scheepswerf aan de Kostverlorenvaart bij de Bellamystraat, 1917. De opgravingslocatie ligt achter de werf, ter hoogte van de verspringing in de bebouwing langs de Bellamystraat (foto: Gemeentearchief Amsterdam)

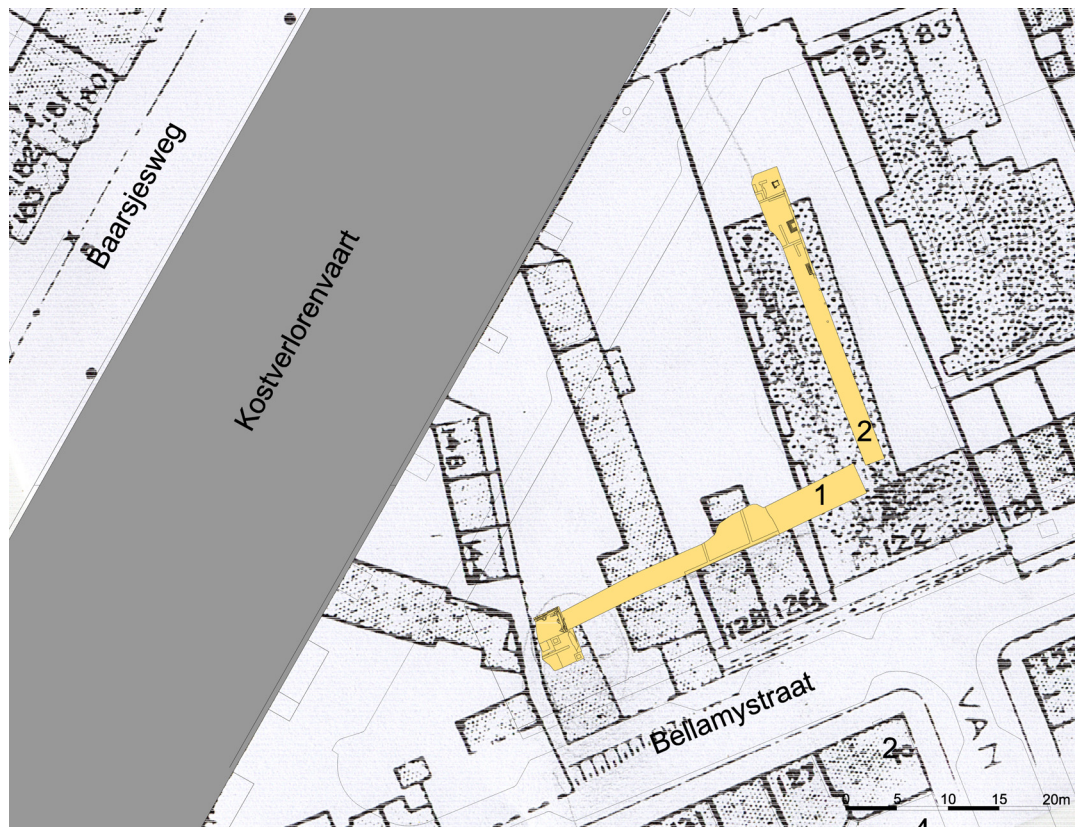
De inhoudelijke kwaliteit wordt beoordeeld op de criteria zeldzaamheid, informatiewaarde, ensemblewaarde en representativiteit. De specifieke funderingswijze op tonnen van het

gebouw in werkput 1 is een hoge zeldzaamheid toe te schrijven. Tot op heden zijn hiervan geen andere voorbeelden opgegraven in de gemeente Amsterdam. Voor de overige sporen geldt dat de zeldzaamheidswaarde laag is (1). De vindplaats als geheel kan een middelhoge zeldzaamheid worden toegeschreven (2). De informatiewaarde van de aangetroffen vondstcomplexen is groot in het geval van de voornoemde fundering, voor de overige sporen is deze laag. De informatiewaarde voor de site als geheel is middelhoog (2). Van een ensemblewaarde, evenals van representativiteit is geen sprake (1). De totale waardering van het plangebied als archeologische vindplaats komt hiermee uit op laag (1) met een afzonderlijke middelmatige inhoudelijke kwaliteit vanwege de bijzondere funderingstechniek voor utiliteitsbouw uit de 18^e eeuw die in Amsterdam niet eerder archeologisch was gedocumenteerd. Op basis van het IVO vervalt de noodzaak tot een Archeologische Opgraving (AO) van het gehele terrein.

Conclusie

Voor het plangebied Houtsma gold een hoge archeologische verwachting, gebaseerd op de veronderstelde aanwezigheid van sporen van nijverheid en ambacht. Het IVO heeft uitgewezen dat er geen samenhangende overblijfselen bewaard zijn van de 17^e-eeuwse lijmerij of de 18^e-eeuwse scheepswerf. Beide complexen bevonden zich waarschijnlijk dichterbij de oever toe en liggen mogelijk in de 10 m brede strook langs het water direct buiten het plangebied. Verder was de bodem vanwege intensieve bebouwing van het terrein in de tweede helft van de 19^e eeuw dusdanig verstoord dat oudere archeologische sporen waren vernietigd. Toch zijn nog tal van overblijfselen aangetroffen die informatie bieden over de ontwikkelingen van voor 1850.

Het vroegste gebruik van het terrein dateerde uit het midden van de 17^e eeuw toen de natuurlijke drassige ondergrond van veen en klei werd opgehoogd. Van ontginnings- of landgebruik uit eerdere periodes ontbraken verdere aanwijzingen. De vroegste bouwsporen bestonden uit bestrating uit het einde van de 17^e of het begin van de 18^e eeuw. Het oudste bouwwerk waarvan nog resten aanwezig waren dateerde uit de tweede helft van de 18^e eeuw. Het betrof een houten schuur of werkplaats waarvan de planken muren rustten op een bakstenen onderrand. Bijzonder was de fundering op ingegraven halve tonnen die in de stad tot nu toe nooit is aangetroffen. Een dergelijke funderingstechniek doet sterk denken aan de methoden die op het platteland rond Amsterdam werden toegepast in de 17^e tot de 19^e eeuw. Dit strookt met het feit dat de oever van de Kostverlorenvaart een landelijk gebied was waar allerlei simpele utiliteitsgebouwtjes in de vorm van houten schuren en werkplaatsen werden opgetrokken om plaats te bieden aan tal van nijverheden en ambachtelijke activiteiten die toen naar buiten de stad werden verplaatst. Het gebouw behoorde vermoedelijk toe aan het scheepswerfcomplex dat daar aan het water lag. Dergelijke fundering zijn bij opgravingen in de binnenstad nooit aangetroffen omdat in dat deel van de stad stenen huizen op palen werden gebouwd. De vondst van deze fundering toont weer aan hoe belangrijk archeologisch onderzoek in de 19^e-eeuwse en 20ste-eeuwse ring buiten het historisch centrum van Amsterdam is. Juist in de stadsdelen herbergt de bodem nog nieuwe informatie over de stedelijke ontwikkeling van Amsterdam en de onmiddellijke periferie in de 17^e-19^e eeuw.

14 De proefsleuven gesitueerd binnen de topografische situatie 1900-1909 (Plattegrond van Amsterdam, Dienst der Publieke Werken, kaartblad J2)

Bijlage 1 Sporenlijst

topo	spoor	datum	NAP	NAP onder	beschrijving	interpretatie	ass 1	ass 2	dat van	dat tot	Vondst nr
TKK	1	10-1-2006			compacte kleiige laag met puntjes, opgebracht, onder de verstoorde en eveneens opgebrachte zanderige toplaag	ophoging			1850	1900	
TKK	2	10-1-2006	0 NAP	2.35 -	gemetselde bak met koepel, bruine baksteen, twee vierkante openingen op top, een afgedekt met Olander deksteen, 3 x 1,90 m, 2,35 m hoog, zwaar gefundeerd. Doorsnijdt S 4	waterkelder in gebouwtje S 8	3	8	1700	1800	TKK-5
TKK	3	10-1-2006	0.01 -	0.05 -	steens OW muur over S 2, 20/21 cm breed	indelingsmuur	8	2			
TKK	4	10-1-2006	0.16 -	0.96 -	plaveisel van gele ijsselsteentjes, doorsneden door S 2 en S 8, op S 5	erfje of werkvloer			1660	1700	
TKK	5	10-1-2006	0.25 -	1.03 -	grijze zandlaag onder S 4, op S 6, doorsneden door S 2 en 8	ophoging			1660	1700	
TKK	6	10-1-2006	0.84 -	1.09 -	dunne laag van compacte gele leem of klei, op S 7	vloer?			1660	1700	
TKK	7	10-1-2006	0.90 -	1.16 -	dunne gruiszige zwarte laag met as, puntjes, sintels overdekt door S 6, op S 9	afval / verhardingslaagje			1660	1700	
TKK	8	10-1-2006	0.41 -	0.48 -	fundering van langshout (38 x 9 cm) met schuifhout (4½ hoog, 4 breed) op omgekeerde halve grenenhouten tonnetjes. Langshout sluit koud aan tegen kopse kant S 2, muurwerk vormt geheel met S 3. doorsnijdt S 4 en 5	gebouwtje	3	2	1800	1900	TKK-4 TKK-6
TKK	9	10-1-2006	1.04 -	1.24 -	donkerbruine venige kleilaag met scherfjes en fijne puntjes in de toplaag, op S 18, onder S 17	ophoging			1640	1660	TKK-3 TKK-7
TKK	10	10-1-2006	0.29 -	0.78 -	metselwerk, 1½ steens muurwerk, orangerode baksteen 18 x 8½ x 3½ cm, tussen 20 en 29 m op meetlijn	Bellamystraat 124 / 126			1850	1900	
TKK	11	12-1-2006	0.07+	0.17 -	grenenhouten planken 23½ x 7½ cm, onderheid, ø palen 16-18 cm, boven S 12 en 13 en 9	fundering					
TKK	12	12-1-2006	0.48 -	0.83 -	getrapte piramiden (3 stuks) van rode baksteen (22½ x 11 x 5 cm), 10 steenlagen, niet onderheid, onder S 11.	poer					
TKK	13	12-1-2006	0.18 -	0.67 -	metselwerk onder het niveau van S 11, mogelijke ass. met S	fundering					

					12							
TKK	14	13-1-2006	0.44 -	0.78 -	onder S 8, op S 15 / 16	aanvulling / ophoging			1700	1750	TKK-2	
TKK	15	13-1-2006	0.76 -	1.00 -	donker grijze zandlaag tussen S 14 en 17	ophoging						
TKK	16	13-1-2006	0.64 -	0.80 -	lichtgrijs zandlaagje tussen S 14 en 15	ophoging						
TKK	17	13-1-2006	0.86 -	1.08 -	grijsblauwe vette klei, toplaag gedeeltelijk gele leem S 6	ophoging						
TKK	18	13-1-2006	1.20 -	1.42 -	grijze vette klei, onder S 9, op S 19	overstromingslaag Kostverloren vaart?						
TKK	19	13-1-2006	1.42 m -	1.62 -	laag licht bruin veen, fijne structuur, beetje grassig maar ook zichtbaar (boom) bladeren aanwezig tussen S 18 en 20	natuurlijke ondergrond						
TKK	20	13-1-2006	1.62 -	1.86 -	laag donkerbruin veen, tussen S 19 en 21	natuurlijke ondergrond						
TKK	21	13-1-2006	1.86 -		roodveen met vingerdikke takken en wortels, onder S 20	natuurlijke ondergrond						
TKK	22				straat, geplaveid met rode klinkers, jonger dan muur S 10	straat / vloer						

Bijlage 2 Vondstenlijst

topo	Vondst nr	Object nr	spoor	fragm	MAE	materiaal	kenmerken	object	dat van	dat tot
TKK	1	1			1	roodbakkend, ongeglazuurd		bloempot	1850	1950
TKK	1	2			1	porselein	speelgoed	kan	1900	1950
TKK	2	14		1	1	steengoed	merk FACH...WASSER met klimmende leeuw	waterkruik	1750	1800
TKK	2	14		1	1	roodbakkend, slib	ringeloor	kom	1700	1775
TKK	2	14		2	1	roodbakkend, slib		bord	1700	1775
TKK	2	14		1	1	porselein: China		bord	1700	1800
TKK	3	9		2	2	pijpaarde	1 x hielmerk SM	rookpijp	1650	1665
TKK	3	9		2		pijpaarde	steelfragmenten	rookpijp	1625	1700
TKK	3	9		1	1	majolica	chinees motief / blauw/wit	bord	1625	1650
TKK	3	9		1	1	faience, Hollands	blauw/wit	bord	1625	1650
TKK	3	9		1	1	steengoed: Westerwald		kan	1600	1700
TKK	4	8			2	baksteen	rood/bruin 23 x 11 x 4½cm	baksteen	1700	1800
TKK	5	2		1	1	roodbak, slib: Nederrijn		bord	1700	1750
TKK	6	9		1	1	majolica	chinees kraakporselein motief: vogel op rots	kom	1625	1650
TKK	7	9		1	1	majolica	polychroom	bord	1650	1675

Colofon

AAR (Amsterdamse Archeologische Rapporten) 2
Amsterdam 2006
ISSN: 1872-5139

Redactie:	Jerzy Gawronski
Tekst:	Jerzy Gawronski Ranjith Jayasena
Veldwerk:	Ranjith Jayasena Ron Tousain Jørgen Veerkamp
Tekeningen:	Ranjith Jayasena Lidewij de Leeuw
Foto's:	Wiard Krook Jørgen Veerkamp
Vondstverwerking:	Ron Tousain
Vondstdeterminatie:	Ranjith Jayasena Ab Lagerweij Ron Tousain Jørgen Veerkamp
Copyright:	Gemeente Amsterdam Bureau Monumenten & Archeologie 2006